

I. Білодід

Могутня зброя в боротьбі за творчий розвиток радянського мовознавства

Громадськість нашої Батьківщини і країн народної демократії, все прогресивне людство відзначають другі роковини з дня виходу праць товариша Сталіна з питань мовознавства.

Геніальний твір великого корифея науки Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» є класичним зразком творчого підходу до розв'язання найскладніших питань марксистсько-ленінської теорії. Товариш Сталін показує в своїй праці зразок більшовицької непримиренності до всякого догматизму, начотництва і вульгаризації марксизму, рішуче виступає проти буржуазної ідеології, ідеалізму та метафізики в науці, дає цілісну програму розвитку суспільних наук, усіх галузей знання на базі марксизму-ленінізму.

Своїми працями з питань мовознавства товариш Сталін вніс новий вклад у марксистсько-ленінську теорію, розвинув далі основні положення діалектичного і історичного матеріалізму, зробив корінний переворот в науці про мову, всебічно і глибоко розробив положення про єдність мислення і мови, про закономірності розвитку пізнання в зв'язку з розвитком мови. В цих працях розроблено і конкретизовано далі закони марксистської діалектики про перехід старої якості в нову якість, про єдність і боротьбу протилежностей, розвинено далі найважливіші положення історичного матеріалізму про базис і надбудову, про закони розвитку суспільства взагалі, закономірності розвитку соціалістичного суспільства зокрема. Праці товариша Сталіна озброюють працівників ідеологічного фронту гострою зброєю в боротьбі за дальше могутнє піднесення всієї радянської науки і культури.

Праця Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» має виняткове значення для радянського мовознавства; вона вивела його із застою, який створився в результаті того, що в науці про мову до недавнього часу панувало лжемарксистське “нове вчення” М. Я. Марра; вона допомогла рішуче покінчити з аракчеєвським режимом, що його насаджували в мовознавстві “учні” і послідовники Марра, вказала ясні шляхи плідного розвитку радянської мовознавчої науки на базі марксистсько-ленінської теорії.

* * *

До появи праці Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» багато хто з радянських мовознавців розглядав мову як надбудову над економічним базисом. Найбільш послідовно цю хибну, антимарксистську точку зору проведено в працях М. Я. Марра. Виходячи з неправильної посилки про мову як явище надбудовного порядку, Марр висунув і уперто обстоював свою формулу про “класовість” мови, вигадав “теорію” про стадіальність і раптові “революції” в мові; тим самим він вніс надзви-³⁷³⁸ чайно шкідливу плутанину в науку про мову, загальмував розвиток радянського мовознавства і спрямував його хибним шляхом.

Й. В. Сталін уцент розбив ці хибні настанови Марра та його послідовників. Він показав, що неправильна, немарксистська формула відносно мови як надбудови веде до заплутування мовознавства. “Неможливо на базі неправильної формули, — підкреслює товариш Сталін, — розвивати радянське мовознавство”¹.

Мова, учить Й. В. Сталін, не є і не може бути надбудовою. Надбудова завжди породжується тим чи іншим базисом, вона покликана обслуговувати базис, який її породив. Із зміною і ліквідацією базису неминуче змінюється і ліквідується надбудова, а новонароджений базис викликає до життя відповідну йому надбудову. “Мова, — вказує товариш Сталін, — в цьому відношенні докорінно відрізняється від надбудови. Взяти, наприклад, російське суспільство і російську мову. На протязі останніх 30 років в Росії був ліквідований старий, капіталістичний базис і побудований новий, соціалістичний базис. Відповідно до цього була ліквідована надбудова над капіталістичним базисом і створена нова надбудова, відповідна соціалістичному базису. Отже, були замінені старі політичні, правові та інші установи новими, соціалістичними. Але, незважаючи на це, російська мова лишилася в основному такою ж, якою вона була до Жовтневого перевороту” (стор. 6).

Взаємозв’язок між змінами в базисі і надбудові пояснюється тим, що надбудова, як учить товариш Сталін, для того власне і створюється даним базисом, щоб вона служила йому, щоб вона активно допомагала йому оформитись і зміцнитися, щоб вона активно боролася за ліквідацію

¹ Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства. Держполітвидав УРСР. 1951. Стор. 30. Далі посилання на цю працю дано в тексті.

старого, відживаючого базису з його старою надбудовою. Надбудова має завжди класовий характер, вона стоїть на варті інтересів певних класів.

Інакше стоїть справа з мовою. Вона породжена не тим чи іншим базисом, а всім ходом багатоговікового історичного розвитку суспільства, історією різних базисів. Вона створена не одним яким-небудь класом, а всім суспільством, всіма класами суспільства і задовольняє потреби не одного якого-небудь класу, а всього суспільства в цілому; вона покликана в однаковій мірі обслуговувати всіх членів суспільства, всі класи суспільства. “...Мова, — говорить товариш Сталін, — може однаково обслуговувати як старий, умираючий лад, так і новий лад, що підіймається; як старий базис, так і новий, як експлуататорів, так і експлуатованих”. Наприклад, “російська мова так само добре обслуговувала російський капіталізм і російську буржуазну культуру до Жовтневого перевороту, як вона обслуговує нині соціалістичний лад і соціалістичну культуру російського суспільства” (стор. 7–8). Те саме треба сказати про українську, білоруську та інші мови радянських націй.

Вказуючи далі, що мова, на відміну від надбудови як продукту однієї епохи, є продуктом цілого ряду епох, на протязі яких вона оформляється, збагачується, розвивається, шліфується, і що через те вона живе незрівнянно довше, ніж будь-який базис і будь-яка надбудова, Й. В. Сталін пише: “Від часу смерті Пушкіна минуло понад сто років. За цей час були ліквідовані в Росії феодальний лад, капіталістичний лад і виник третій, соціалістичний лад. Виходить, були ліквідовані два базиси з їх надбудовами і виник новий, соціалістичний базис з його новою надбудовою. Проте, коли взяти, наприклад, російську мову, то вона за цей великий ³⁸ | ³⁹ проміжок часу не зазнала будь-якої ломки, і сучасна російська мова по своїй структурі мало чим відрізняється від мови Пушкіна” (стор. 9).

Ця сталінська вказівка повністю стосується і до української літературної мови. Від того часу, коли жив і діяв, скажімо, Тарас Шевченко, українська мова пройшла великий історичний шлях, вона удосконалювалась і розвивалася, збагачувалася, поліпшувала свою граматичну будову, очищаючись від буржуазно-націоналістичних перекохань. Але мова Шевченка, в її структурі, з її граматичною будовою і основним словниковим фондом, збереглась у всьому істотному як основа сучасної української мови.

Товариш Сталін відзначає і іншу корінну відмінність між надбудовою і мовою. Надбудова не зв'язана безпосередньо з виробництвом, з виробничою діяльністю людини. Вона зв'язана з виробництвом лише посередньо, через економіку, через базис, сфера її дії вузька і обмежена. На протилежність цьому мова зв'язана з виробничою діяльністю людини безпосередньо, і не тільки з виробничою діяльністю, але й з усякою іншою діяльністю людини в усіх сферах її роботи від виробництва до базису, від базису до надбудови. В силу цього мова відбиває зміни у виробництві відразу і безпосередньо, не дожидаючись змін у базисі; сфера дії мови значно ширша і різнобічніша, ніж сфера дії надбудови. Сфера дії мови, говорить товариш Сталін, майже безмежна.

З цього виходить, що мову, як суспільне явище, що охоплює всі сфери діяльності людей, не можна віднести ні до базису, ні до надбудови.

“...Мова, власне її словниковий склад, — говорить товариш Сталін, — перебуває в стані майже безперервної зміни. Безперервний ріст промисловості і сільського господарства, торгівлі і транспорту, техніки і науки вимагає від мови поповнення її словника новими словами і виразами, потрібними для їх роботи. І мова, безпосередньо відбиваючи ці потреби, поповнює свій словник новими словами, удосконалює свою граматичну будову” (стор. 10–11). Реєструючи в словах і реченнях успіхи пізнавальної роботи людини, мова весь час поповнюється, збагачується і розширює свій словник, свою термінологію.

Взяти, наприклад, радянську художню літературу, такі її значні твори, як «Молода гвардія» О. Фадєєва, «Далеко від Москви» В. Ажаєва, «Кавалер Золотої Зірки» С. Бабаєвського, «Жнива» Г. Ніколаєвої, «Прапорonosці» О. Гончара, «Велика рідня» М. Стельмаха і багато інших. У цих творах відображено ті риси нового, які спостерігаються в сучасній загальнонародній мові: збагачення її суспільно-публіцистичною, суспільно-науковою і багатогранною виробничою лексикою, новою фразеологією, зв'язаною з соціалістичним виробництвом, побутом і культурою, розширення синонімічних рядів слів і т. д. Збагачення словника нашої художньої літератури збільшує і творчі можливості радянських письменників, позитивно позначається на якості їх творів.

М. Я. Марр, ґрунтуючись на своєму антинауковому положенні про “класовість” мови, дійшов до того, що сплутував мову з усякого роду жаргонами; вводив терміни “дворянська мова”, “буржуазна мова”,

“селянська мова”, “пролетарська мова” і, навпаки, зовсім відкидав поняття “національна мова”. А заперечення загальнонародності мови, національної мови “логічно” вело до заперечення і національної культури. Тим самим “нове вчення” Марра лило воду на старий млин космополітизму, посилено пропагованого агентами імперіалізму.

Величезне значення виступів товариша Сталіна в питаннях мовознавства полягає в тому, що в них до кінця викрито і спростовано ці ³⁹ | ⁴⁰ антинаукові маррівські концепції, Й. В. Сталін показав і науково обгрунтував, що:

“а) мова, як засіб спілкування, завжди була і лишається єдиною для суспільства і спільною для його членів мовою;

б) наявність діалектів і жаргонів не заперечує, а підтверджує наявність загальнонародної мови, відгалуженнями якої вони є і якій вони підпорядковані;

в) формула про "класовість" мови є помилкова, немарксистська формула” (стор. 20).

На всіх етапах свого історичного розвитку — від мов родових до мов племінних, від мов племінних до мов народностей і від мов народностей до мов національностей — мова, як засіб спілкування людей у суспільстві, була спільною, єдиною для всіх членів суспільства. Національні мови є загальнонародними, вони проявляють “свого роду байдужість до класів”. А ле люди, окремі соціальні групи, класи, учить Й. В. Сталін, далеко не байдужі до мови. Вони стараються використати мову в своїх інтересах, нав’язати їй свій особливий лексикон, свої особливі терміни, вирази. “...Класи впливають на мову, вносять у мову свої специфічні слова і вирази і іноді по-різному розуміють одні й ті самі слова і вирази” (стор. 37). До “класових” діалектів і жаргонів, до салонних “мов” вдаються переважно верхівкові верстви імущих класів, які ненавидять народ, народну мову, народну культуру. Такі “класові” жаргони, салонні “мови” не є мовами, вони не мають своєї граматичної будови, свого основного словникового фонду. Сфера їх вжитку дуже і дуже вузька. Такі “мови” складаються з набору деяких специфічних слів, що відбивають специфічні смаки аристократії або верхніх верств буржуазії; салонні жаргони мають певну кількість висловів і зворотів мови, які відзначаються вишуканістю, галантністю і вільні від “грубих” висловів та зворотів національної мови, мають деяку кількість іноземних слів.

Письменник Євген Федоров в романі «Кам'яний пояс» (т. II, стор. 241, 1951) наводить приклад такого жаргону часів Катерини II. Микита Демидов, повернувшись до Петербурга, застає у вітальні свого дому якогось петиметра (великосвітського франта), що говорить каліченою мовою – набором перекручених французьких і російських слів: “Я в дистракции и дезеспере, аманта моя сделала мне инфиделите, а я пурсюр против ривала свого буду реванжироваться”. Такі жаргони приречені на вимирання, вони не можуть захитати стійкості загальнонародної мови як засобу людського спілкування.

В історії російської літературної мови відбито боротьбу прогресивних російських письменників і політичних діячів, які обстоювали загальнонародний характер мови, проти намагань реакційних груп нав'язати певним словам своє тлумачення. Яскравим прикладом цієї боротьби є тлумачення О. М. Радіщевим («Путешествие из Петербурга в Москву», 1790) суспільно-публіцистичної термінології, на протипагу офіційному «Словарю Академии Российской» (1789–1794). Так, цей словник тлумачить слово “чернь” як “черность, чернота, простой народ”. У «Путешествии» “чернь” – це неосвічена знать, придворні (“Измени сию гордую чернь, тебе предстоящую і прикрывшую срамоту души своей позлащенными одеждами. Они то истинные... злодеи”).

У згаданому ж словнику слово “равенство” трактується як “одинаковость одной вещи с другою... Равенство чисел. Равенство как в умах и способностях, так и в состояниях людских существовать не может”. А в «Путешествии» Радіщева “равенство” пояснюється, як “такое положение ⁴⁰ | ⁴¹ граждан, при котором они находятся в одинаковом положений перед законом”.

Як бачимо, Радіщев і в галузі слововживання, роз'ясненням значення слів виступав проти самодержавства. У 1797 році Павло I указом заборонив вживати слова “гражданин”, “общество”, “отечество” та інші як “крамольні”, бо вони в прогресивній частині суспільства мали радіщевське тлумачення. Але вигнати з мови ці загальнонародні слова було, звичайно, неможливо.

Боротьба прогресивного і реакційного напрямів відбилася також у визначенні завдань і шляхів розвитку літературної мови. Пушкіну, творцеві російської літературної мови, довелось вести величезну боротьбу за демократизацію літературної мови, за загальнонародність її основи, за

її загальнозрозумілість, за введення в художню мову лексики та фразеології політичної, наукової, простої народної мови, проти космополітичних кіл аристократії і дворянства, які намагалися засмітити літературну мову іноземщиною, збіднити її словниковий склад, створити якусь салонну “мову” як надбання аристократичних кіл.

З історії української літературної мови широко відома боротьба великого поета Т. Г. Шевченка за створення літературної мови на всенародній основі, – проти Куліша, який вів лінію на націоналістичну архаїзацію мови, на її примітивізацію і оспівував хуторянську обмеженість мови. У цьому ж ворожому, антинародному напрямі діяли і інші українські буржуазні націоналісти, які намагались уже в наш, радянський час збити з правильного шляху розвиток української літературної мови, відірвати його від спільних з російською літературною мовою шляхів розвитку, орієнтувати українську мову на так звані “західні зразки”. Контрреволюційно-націоналістичні намагання проявились у шкідництві в лексиці, фразеології, граматиці, правописі: викидання з словника спільних з російською мовою термінів, введення штучних, невластивих мові слів і форм, як от: замість “завод”, “кінофабрика”, “атом” – “виробня”, “кінарня”, “неділка” та ін., написання замість “клуб”, “флот”, “лампа” – “клуб”, “фльота”, “лямпа” і т. д.

Під керівництвом більшовицької партії і особисто товариша Сталіна український народ розгромив буржуазних націоналістів. Було проведено велику плідотворну роботу по очищенню української літературної мови від буржуазно-націоналістичних спотворень. Українська літературна мова розвивається і збагачується під благодотворним впливом великої російської мови, в сім’ї мов братніх народів СРСР, за внутрішніми законами розвитку мови.

Праці товариша Сталіна з мовознавства завдали нищівного удару по маррівській концепції, згідно з якою протилежність інтересів буржуазії і пролетаріату, запекла класова боротьба між ними трактувались як розпад суспільства, як розрив усяких зв’язків між антагоністичними класами. Цей примітивно-анархічний погляд на суспільство, який не має нічого спільного з марксизмом, природно, приводить до заперечення єдиної для суспільства національної мови, до твердження, що в суспільстві, поділеному на класи, можуть існувати лише “класові мови” з своїми “буржуазною граматиною”, “пролетарською граматиною” і т. п.

Й. В. Сталін показав, що наявність запеклої класової боротьби аж ніяк не означає, що суспільство розпалося на класи, які не зв'язані більше один з одним економічно в одному суспільстві. Навпаки, говорить товариш Сталін, “поки існує капіталізм, буржуа і пролетарі будуть зв'язані між собою всіма нитками економіки, як частини єдиного капіталістичного суспільства... Класова боротьба, яка б вона не була гостра, не може ⁴¹⁴² привести до розпаду суспільства” (стор. 18). Без єдиної мови, зрозумілої для всіх членів суспільства, мови, яка є знаряддям спілкування людей одних з одними, яка дає можливість їм обмінюватися думками, неможливе існування ніякого суспільства. Фантастичні байки про “класові” мови і “класові” граматики, яких у природі не існує, — результат неучтва в галузі марксистсько-ленінської теорії.

Розкритикувавши хибні погляди Марра та його послідовників, які намагались довести класовий характер мови посиланням на класовий характер культури, Й. В. Сталін викрив ненауковість такого підходу. Культура і мова — різні речі. Якщо мова покликана обслуговувати всіх членів даного суспільства в цілому і тому не може бути класовою, то культура, навпаки, має суцільно класовий характер.

“Культура, — говорить товариш Сталін, — може бути і буржуазною і соціалістичною, а мова, як засіб спілкування, є завжди загальнонародною мовою і вона може обслуговувати і буржуазну і соціалістичну культуру. Хіба це не факт, що російська, українська, узбецька мови обслуговують нині соціалістичну культуру цих націй так само не погано, як обслуговували вони перед Жовтневим переворотом їх буржуазні культури?” (стор. 18–19).

Своїм змістом культура змінюється з кожним новим періодом розвитку суспільства, а мова в однаковій мірі обслуговує як нову культуру, так і стару. Національна мова — це форма національної культури, і як форма вона не має класового характеру; а зміст національної культури завжди має класовий характер; культура — це могутня зброя боротьби в руках того чи іншого класу.

Мудрі сталінські положення про національну мову і національну культуру озброюють нас на боротьбу за дальший розвиток мови, яка має велике значення для поступального руху радянського суспільства, за дальший розвиток національної формою, соціалістичної змістом культури.

* * *

Товариш Сталін дав глибокий науковий аналіз суті мови, її основних, характерних ознак, показав, що основою мови є її граматична будова і основний словниковий фонд.

На базі основного словникового фонду мови, а також і загального словникового складу, за допомогою словотворчих засобів мови, які впливають з її національної специфіки, тобто діють за внутрішніми законами розвитку, в даному разі (в російській і українській мовах) за допомогою суфіксів, префіксів, різних типів словоскладання створюються нові слова, які розширюють гніздо слова-основи. Наприклад, слово “летіти” дало мові базу для утворення слів “влетіти”, “вилетіти”, “долетіти”, “залетіти”, “налетіти”, “облетіти”, “відлетіти”, “полетіти”, “прилетіти”, “пролетіти”, “перелетіти”, “підлетіти”, “злітатися”, “розлітатися”, “відлітати”, “літун” і т. д. Основний словниковий фонд мови збагачується і удосконалюється, поповнюється також словами із загального словникового складу, що глибоко ввійшли в побут, практику, повсякденний ужиток народних мас — носіїв мови. Але основний словниковий фонд, зрозуміло, менш рухливий, ніж загальний словниковий склад мови.

Ще менш рухливою є граматична будова мови. Вона, звичайно, теж удосконалюється, поліпшує і уточнює свої правила, збагачується новими правилами, але основи граматичної будови зберігаються протягом дуже довгого часу — протягом ряду епох. На малій рухливості граматичної будови та основного словникового фонду і ґрунтується стійкість мови. ⁴² | ⁴³

У своїх працях з питань мовознавства товариш Сталін приділив велику увагу граматиці, яку М. Я. Марр та його послідовники оголосили “пустою формальністю”, намагались розчинити в семантиці, ліквідувати. Тимчасом, учить товариш Сталін, саме завдяки граматиці мова дістає можливість прибрати людські думки в матеріальну мовну оболонку. “Грамматика є результат тривалої, абстрагуючої роботи людського мислення, показник величезних успіхів мислення” (стор. 22). Грамматика є важливим засобом розвитку логічного мислення, засобом досягнення правильних зв’язків слів, всієї будови мови. Чіткість і ясність стилю досягаються добрим знанням граматики, яку ми вивчаємо за підручником, по кращих зразках художньої, наукової, публіцистичної, писемної і усної, зокрема ораторської, мови.

Як граматична будова, так і основний словниковий фонд, тобто основа мови, зв'язані з розвитком суспільства, з історією народу, якому належить мова і який є її творцем і носієм. Проте, цей зв'язок не безпосередній, етапи розвитку мови не збігаються прямолінійно з розвитком суспільних формацій; цей зв'язок виступає в опосередненому вигляді. Граматична будова і основний словниковий фонд розвиваються за своїми іманентними, внутрішніми законами. Саме наявність внутрішніх законів розвитку мови є однією з найважливіших умов збереження її самобутності, її специфіки як національної мови. Отже, самий характер і сама якість внутрішніх законів розвитку мови тісно зв'язані з станом структури даної загальнонародної мови, яка прогресивно поліпшується і удосконалюється в зв'язку з розвитком суспільства.

Оскільки мова породжена всім ходом суспільного історичного розвитку, оскільки поза суспільством не може бути мови, оскільки мову і закони її розвитку можна зрозуміти лише в тому разі, коли вивчають її в нерозривному зв'язку з історією суспільства, з історією народу, який є творцем і носієм цієї мови. Проте, з цього зовсім не випливає, що розвиток мови відбувався, як твердив Марр, шляхом стадій, “революцій”, шляхом знищення існуючої і побудови нової мови, тобто так само, як і розвиток надбудови. Розвиток мови відбувається в силу властивих їй внутрішніх законів, шляхом розгортання і удосконалювання основних елементів існуючої мови.

“Марксизм вважає, — говорить Й. В. Сталін, — що перехід мови від старої якості до нової відбувається не шляхом вибуху, не шляхом знищення існуючої мови і створення нової, а шляхом поступового нагромадження елементів нової якості, отже, шляхом поступового відмирання елементів старої якості” (стор. 26).

Висвітлюючи питання формування і розвитку національних мов, товариш Сталін дав ясне розуміння ролі у цьому процесі місцевих (“територіальних”) діалектів. Він показав, що територіальні діалекти нічого спільного не мають з “класовими” діалектами, бо вони обслужують народні маси і мають свою граматичну будову і основний словниковий фонд. На певних етапах розвитку мови територіальні діалекти мають серйозне значення. В процесі утворення націй деякі місцеві діалекти можуть стати основою формування та розвитку національних мов. “Так було, наприклад, — учить Й. В. Сталін, — з курсько-орловським діалектом (курсько-орловська “говірка”) російської мови, який ліг в основу

російської національної мови. Те саме треба сказати про полтавсько-київський діалект української мови, який ліг в основу української національної мови” (стор. 40). Місцеві діалекти поступово вливаються в національні мови і розчиняються в них. ⁴³ | ⁴⁴

Ці положення товариша Сталіна мають неоціненне значення для розуміння і дослідження історії, зокрема, української мови.

З історії відомо, що у формуванні української народності велику роль відіграли Київщина і Полтавщина. Дальший розвиток українського народу і його мови зв'язаний з цими територіями. Тут під впливом і за допомогою російського народу, особливо після возз'єднання України з Росією, здійсненого українським народним вождем Богданом Хмельницьким, розвиваються продуктивні сили, економіка, культура; тут концентрується постійне населення — носій мови. Тому саме полтавсько-київський діалект, що входить до південно-східної групи діалектів української мови, стає центральним діалектом серед інших українських діалектів і, як указує товариш Сталін, лягає в основу української національної мови. Тому І. П. Котляревський — зачинатель української літературної мови, яка базується на народній основі, орієнтувався в своїй мовній творчості на говірки Полтавщини, а творець української літературної мови Т. Г. Шевченко — на говірки Київщини-Полтавщини.

Історичні, справді наукові, дані розбивають буржуазно-націоналістичні вигадки про роль “Заходу” в розвитку української мови і пущену буржуазними націоналістами західноукраїнських областей версію про “дві літературні мови”. Цю версію не випадково всіляко підтримували австро-німецькі колонізатори Західної України. Українські націоналістичні письменники і літературознавці докладали всіх зусиль до того, щоб засмітити українську мову германізмами та іншими іноземними елементами, намагаючись штучно створити “літературну мову”, що протистояла б справжній українській загальнонародній мові, в основі якої лежить полтавсько-київський діалект. Ця диверсія в мові була одним із засобів увічнити відрив західноукраїнських земель від їх матері-України, допомагала колонізаторській політиці іноземних загарбників.

Насправді історія не знає двох українських національних мов. Завжди була і є одна загальнонаціональна українська літературна мова — мова всього українського народу, мова І. Котляревського, Т. Шевченка,

М. Вовчка, П. Грабовського, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки. Твори Т. Шевченка, П. Грабовського, М. Коцюбинського, П. Мирного, Л. Українки були широко відомі в західних областях України, по них учились українці західних областей своєї єдиної літературної мови.

Західноукраїнські письменники, природно, відбивали в своїх творах місцеві народні діалекти як у мові персонажів, так і в авторській мові. Однак ці діалекти з часом поступово розчиняються в єдиній літературній мові. І. Франко палко закликав західноукраїнських письменників вживати якомога менше “галицьких” діалектизмів і вчитися літературної мови у Шевченка та інших письменників “наддніпрянських”, закликав оволодівати передовою російською культурою, яка подає величезну творчу допомогу в розвитку української літератури та її художньої мови.

Велике значення для дальшого розвитку мовознавства має викриття Й. В. Сталіним винайденної Марром псевдонаукової “теорії схрещування”. За цією “теорією” дві або кілька мов у процесі свого історичного розвитку шляхом схрещування утворюють нову мову, не схожу ні на одну з попередніх і якісно відмінну від кожної з них. Таким чином, Марр заперечував стійкість національних мов, їх здатність чинити могутній опір намаганням насильної асиміляції, повністю ігнорував незаперечні факти з історії мов.

Товариш Сталін показав, що при схрещуванні одна з мов звичайно виходить переможницею, зберігає свою граматичну будову, свій основний ⁴⁴ | ⁴⁵ словниковий фонд і розвивається далі за внутрішніми законами свого розвитку. Друга ж мова втрачає поступово свою якість і поступово відмирає. При цьому відбувається деяке збагачення словникового складу перемігшої мови за рахунок переможеної мови, і це посилює її.

Національні мови, учить Й. В. Сталін, мають величезну стійкість і колосальну силу опору в боротьбі проти насильної асиміляції. “Сотні років, — пише товариш Сталін, — турецькі асимілятори намагалися скалічити, зруйнувати і знищити мови балканських народів. За цей період словниковий склад балканських мов зазнав серйозних змін, було прийнято не мало турецьких слів і виразів, були і “сходження” і “розходження”, проте балканські мови вистояли і вижили” (стор. 24). Те саме можна сказати про українську мову, яку іноземні асимілятори протягом віків марно намагались викоренити у населення Західної України і Закарпаття.

З неперевершеною силою товариш Сталін розкрив у своїх працях діалектичні закономірності розвитку мов у конкретних історичних умовах. В епоху до перемоги соціалізму в світовому масштабі, відзначає Й. В. Сталін, коли ще існує імперіалістичний національний і колоніальний гніт, коли схрещування мов відбувається в порядку боротьби за панування однієї з мов, коли нема ще умов для мирного і дружнього співробітництва націй та мов, неможливе злиття мов в одну спільну мову; в цю епоху можуть бути лише переможні і переможені мови.

Про перспективу злиття мов в одну спільну мову можна говорити, вказує товариш Сталін, лише *“після перемоги соціалізму у всесвітньому масштабі, коли світового імперіалізму не буде вже в наявності, експлуататорські класи будуть повалені, національний і колоніальний гніт буде ліквідований, національна відособленість і взаємне недовір’я націй будуть замінені взаємним довір’ям і зближенням націй, національна рівноправність буде перетворена в життя, політика придушення і асиміляції мов буде ліквідована, співробітництво націй буде налагоджене, а національні мови матимуть можливість вільно збагачувати одна одну в порядку співробітництва. Зрозуміло, що в цих умовах не може бути й гадки про придушення і поразку одних і перемогу інших мов”* (стор. 49–50).

Звідси висновок, що до злиття націй і національних мов у далекому майбутньому, після перемоги соціалізму в усіх країнах, людство йде і прийде не через космополітичне заперечення національних відмінностей, національної мови і культури, а шляхом всебічного розкриття духовних багатств усіх народів, розвитку і розквіту їх мов і культури, соціалістичної змістом, національної формою, шляхом проведення інтернаціоналістської політики рівноправності і дружнього співробітництва народів.

З цього марксистського положення і виходить партія Леніна–Сталіна, послідовно здійснюючи національну політику в дусі всемірного піднесення національної формою, соціалістичної змістом культури народів нашої країни, в дусі дальшого розвитку і збагачення національних мов. Мудра ленінсько-сталінська національна політика забезпечила небачений розквіт національних мов народів Радянського Союзу, вона користується безмежною підтримкою і повагою з боку не тільки радянських народів, але й народів зарубіжних країн. Завдяки неухильному проведенню цієї політики багато народів нашої країни, які до Великої Жовтневої

соціалістичної революції не мали навіть алфавіту, дістали в радянську епоху свою національну писемність, розвивають свої національні літературні мови (ненці, мансі, ханти, евенки, евени, луораветлани, нанайці, нимилани, юїти і багато інших). Спираючись на досягнення в розвитку най-⁴⁵⁴⁶-багатшої, провідної серед мов народів СРСР – російської мови, плідотворно розвиваються і удосконалюються далі українська, білоруська, грузинська, молдавська та інші мови народів СРСР. Радянське мовознавство своїм розробленням питань розвитку національних мов, узагальненням досвіду національно-мовного будівництва в Радянському Союзі всіляко сприяє дальшому удосконалюванню цих мов, їх здатності обслуговувати наше багатогранне державне, господарське і культурне життя.

Величезна роль у розвитку мов радянських націй належить нашій художній літературі, публіцистиці. Праці товариша Сталіна з питань мовознавства відкривають широкі перспективи розвитку мови радянської художньої літератури, закликаючи письменників усіх народів СРСР створювати високоідейні, художні твори, використовувати і розвивати все багатство своєї загальнонародної, національної мови.

Мови радянських націй, відображаючи бурхливий розвиток соціалістичного суспільства, глибокі зміни в житті нашої країни, невпинно збагачуються, поповнюючись новою лексикою і фразеологією, термінами і поняттями. Письменник повинен мати тонке чуття нового в мові, знати зміни, що відбуваються в ній, уміти правильно вибрати синоніми. В протилежному разі він не зможе успішно справитися з високими завданнями, які партія ставить перед нашою літературою. З другого боку, нерозуміння навколишньої дійсності, ідейно-порочний підхід до зображення нових явищ не може не відбитися і на мові письменника, яка втрачає в цьому разі свою виразність, живий зв'язок з народною мовою, що весь час розвивається і удосконалюється. Прикладом цього може бути осуджений радянською громадськістю вірш В. Сосюри «Любіть Україну». Порочна концепція цього твору, його загальна націоналістична спрямованість позначилися і на мові: лексика і фразеологія позбавлені тут елементів нового і не дають уявлення про розвиток української літературної мови. Для вірша характерна архаїчна і навіть біблейська лексика.

Старанна робота над відшліфовуванням мови має велике принципіальне значення, бо вплив художньої літератури, вплив

друкованого слова на розвиток загальнонародної мови в наш, радянський час незмірно виріс. Художня і наукова література, публіцистика безпосередньо, в прямому мовному виявленні, фіксують нові мовні явища, факти; з літератури нові слова і звороти можуть піти і йдуть в народну мову, в повсякденний мовний ужиток народу. Література не тільки сама збагачується за рахунок загальнонародної мови, але, в свою чергу, справляє зворотний вплив на мову народу, на розвиток його мовної культури. От чому письменник нашої країни, де справа літератури уперше стала загальнонародною справою, де художню літературу читають, по ній вчаться мови десятки мільйонів людей, повинен завжди підходити до роботи над мовою твору з величезною відповідальністю.

Праці товариша Сталіна визначають важливість діяльності радянських письменників, поетів, публіцистів, учених у розвитку загальнонаціональної мови і ставлять підвищені вимоги до мовної практики, до удосконалювання мови для задоволення все ростущих культурних потреб радянських людей.

* * *

Завдяки ліквідації аракчеєвського режиму в мовознавстві радянські лінгвісти провели значну роботу по створенню наукових праць у світлі вчення Й. В. Сталіна про мову. Певних успіхів у цьому напрямі досягнуто і на Україні. ⁴⁶|⁴⁷

За минулі два роки на наукових сесіях Академії наук УРСР, зокрема Інституту мовознавства імені О. Потебні, на сесіях і нарадах викладачів мовознавчих дисциплін у вищій і середній школі, проведених Міністерством освіти УРСР і Управлінням у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, було заслухано і обговорено ряд наукових і методичних доповідей з теорії мови, про науково-дослідну та учбово-викладацьку роботу.

Поліпшилась діяльність мовознавчих кафедр та інших закладів. Інститут мовознавства імені О. Потебні АН УРСР ще в 1950 році очистив свій тематичний план від тем, прямо чи посередньо зв'язаних з розробленням антимарксистських концепцій Марра, і збагатив план актуальними темами з мовознавства. Вчені дістали можливість зайнятися глибоким розробленням питань, що їх ігнорували маррівці.

Листопадовий Пленум ЦК КП(б) України вказав Інститутові мовознавства АН УРСР на те, що він недостатньо розробляє питання походження та історії української мови, полтавсько-київського діалекту як основи української національної мови, недостатньо викриває на конкретному матеріалі антинаукову суть буржуазно-націоналістичних і маррівських тверджень, мало робить для правильного висвітлення історичних фактів, потрібного для дальших наукових розроблень і для викладання мовознавчих дисциплін.

Виходячи з вказівок Пленуму, Інститут приділяє тепер велику увагу тематиці з питань полтавсько-київського діалекту як основи української національної мови. В цьому напрямі працює дійсний член Академії наук УРСР Л. А. Булаховський, який закінчує працю «Походження української мови», а також цілий ряд наукових працівників Інституту і викладачів, що розробляють теми по дослідженню говірок Полтавщини та Київщини. До цієї ж тематики примикає тема докторської дисертації К. К. Цілуйка «Топоніміка Середнього Подніпров'я».

Інститут працює над складанням чотиритомного (400 авторських аркушів) Українсько-російського словника, перший том якого виходить з друку в цьому році, а також над словником мови Т. Г. Шевченка, словником граматичних термінів, однотомним Українсько-російським словником та ін. Відділ мовознавства Львівського інституту суспільних наук здійснює редагування Польсько-українського словника (100 тисяч слів).

Розширенню і поглибленню лексикологічної роботи сприяє Лексикографічний бюлетень, який видає Інститут мовознавства і який покликаний висвітлювати науково-дослідну роботу з питань основного словникового фонду і словникового складу української мови на основі вчення Й. В. Сталіна про мову.

З праць співробітників Інституту мовознавства, надрукованих за ці два роки, слід відзначити двотомний «Курс сучасної української літературної мови» під редакцією Л. А. Булаховського, його ж «Історичний коментарій до російської літературної мови», видання 3-є, перероблене, «Акцентологічний коментарій до польської мови», «Питання історичного розвитку мови у світлі праць Й. В. Сталіна», «З історичних коментаріїв до української мови», «О. О. Потебня», праці з порівняльно-історичного методу та інші.

Питання української діалектології висвітлені у працях Ф. Т. Жилка «Українська діалектологія» (посібник для педвузів), у статтях П. С. Лисенка та інших. А. О. Білецький опублікував працю «Принципи етимологічних досліджень на матеріалі новогрецької мови». Працівники Інституту мовознавства розробляють питання розвитку мов соціалістичних націй, питання мови художньої літератури, історії мовознавчої науки. ⁴⁷ | ⁴⁸

До других роковин виходу в світ праці Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» Інститут мовознавства імені О. Потебні підготував наукові записки «Мовознавство» (тт. X і XI), Лексикографічний бюлетень №2 і 3, Діалектологічний бюлетень №4. Ряд українських мовознавців-викладачів вмістили свої статті у філологічних збірниках Київського університету імені Т. Г. Шевченка, в журналі «Українська мова в школі», а також у виданнях Харківського, Львівського, Дніпропетровського університетів.

Проте слід відзначити, що і в роботі Інституту мовознавства АН УРСР і в роботі мовознавчих кафедр університетів і педвузів УРСР є істотні хиби. Ці хиби полягають у тому, що мовознавці — працівники цих закладів ще слабо розробляють великі теоретичні проблеми, зокрема з історії української мови, про російсько-українські мовні зв'язки, недостатньо викривають і критикують роботи маррівського напряму і роботи, що перекручують в буржуазно-націоналістичному дусі історію української мови. Нема також глибоких праць, які розкривали б реакційну суть мовознавчих “теорій” англо-американських лінгвістів.

Одним з найважливіших завдань учених-мовознавців є створення на основі вчення Й. В. Сталіна про мову монографічного дослідження про полтавсько-київський діалект як основу української національної мови, створення курсу історії української мови. До цієї роботи треба залучити наукові сили всієї республіки. Проте до останнього часу Інститут мовознавства не встановив систематичного наукового зв'язку з працівниками університетів і педагогічних вузів республіки.

Глибоке засвоєння вчення Й. В. Сталіна про мову є міцною основою для дальшого розгортання мовознавчої роботи, для створення наукових досліджень, що задовольнятимуть вимоги нашого народу.

* * *

Виступи товариша Сталіна в питаннях мовознавства мають величезне міжнародне значення. Вони показують народам усіх країн, що тільки соціалістичний лад здатний розв'язати національне питання, в тому числі і проблему розвитку національних мов, в інтересах самих народів, самих трудящих — творців і носіїв справді народної мови і культури. Вони вибивають ґрунт з-під ніг реакційної лінгвістики, яку американо-англійські імперіалісти використовують для обґрунтування своєї звірячої колонізаторської політики, політики поневолення англосакською расою всіх інших народів. Виступи товариша Сталіна запалюють народи світу на активну боротьбу за своє соціальне і національне визволення.

Джерело: *Більшовик України.* — 1952. — №6. — С. 37-48.